

AŞIQ ƏLƏSGƏR YARADICILIĞINDA RƏVAYƏT VƏ ƏFSANƏLƏR

LEGENDS AND LEGENDS IN THE WORKS OF ASHUG ALASGAR

ПРЕДАНИЯ И ЛЕГЕНДЫ В ТВОРЧЕСТВЕ АШУГА АЛЕСКЕРА

Sahibə PAŞAYEVA
AMEA Folklor İnstitutu
psahiba@mail.ru

Summary

Ashug Alasgar is one of the folk masters and famous figures of the Azerbaijani ashug poetry. He applied almost all forms of ashug poetry and created different forms of poem such as “goshma”, “garayli”, “tejniş”, “gıfılbend”, “dodagdeymeş” and he was also a participant in many competitions among ashugs.

The religious legends and rumors have been used widely in all themes and created images in Ashug Alasgar’s activity. The legend and the myth have enriched these art samples very much. He was able to work all points of Eastern mythology at a high level in Azerbaijan ashug literature of the 19th century. The knowledge available in the oral tradition has been realized in ashug-poet’s activity.

Key words: Ashug Alasgar, rumors and legends, mythological thinking

Резюме

Ашуг Алескер является одним из народных мастеров и известных деятелей азербайджанской ашугской поэзии. Он использовал практически все формы ашугской поэзии и создал различные формы стихотворений, такие как «гошма», «герайли», «теджнис», «гыфылбэнд», «додагдеймеш», а также был участником многих конкурсов среди ашугов.

Религиозные легенды и мифы широко использовались в произведениях Ашуга Алескера. Легенды и мифы обогатили его творчество. Он на высоком профессиональном уровне использовал оригинальные свойства восточной мифологии в азербайджанской ашугской литературе XIX века. Знания, существующие в устном народном творчестве, воплотились в произведениях ашуга-поэта.

Ключевые слова: Ашуг Алескер, легенды и мифы, мифологическое мышление

Folklor xalqın əsrlərdən bəri yaratdığı və qoruyub yaşatdığı mənəvi sərvətlərin ən qiymətlilərindəndir. Burada hər şeydən öncə,

xalqın istək və arzusu, gələcəyə ümid, tarixə münasibət, dünya, zaman, mühit haqqında dünyagörüşü yüksək şəkildə öz ifadəsini tapır. “Əfsanə və rəvayətlərin yaradıcısı olan xalq ayrı-ayrı hadisələrin, məsələlərin izahında tarixi həqiqətlərin pozulub-pozulmamasına, müəyyən mənada təhrif olunmasına az diqqət yetirsə də, bədii sözün həqiqətinə həmişə sadıq qalmışdır” (5, s. 11).

Şifahi ədəbiyyatda özünəməxsus yer tutan aşığı yaradıcılığı da bədii sözün həqiqətinə sadıq qalmışdır. Aşığı ədəbiyyatı öz inkişafı yolunda folklorumuzun mif, əfsanə və rəvayət kimi növlərini vərəqləmiş, yeri gəldikcə onlardan istifadə etmişdir. Bütün aşığılarımızın ifasında müxtəlif mövzulu epik mətnlərə müraciət olunmuşdur. Əfsanə və rəvayətlərimiz xalq arasında yaşadığı kimi aşığılarımızın sinəsində də yaşayıb zəmanəmizə qədər gəlib çatmışdır. Professor Sədnik Paşayevin dili ilə desək, “aşığı şeiri Azərbaycan türklərinin ictimai fikir tarixi, onun həyat və məişətilə həmişə üzvi surətdə bağlı olmuşdur... Əsrlər boyu ustad aşığılar yaratmış, ifaçılar isə bu saysız-hesabsız söz incilərini ağızdan-ağıza, nəsil-dən-nəslə, əsrdən-əsrə ötürərək yaşatmaqda misilsiz xidmət göstərmişlər” (3, s. 3).

“... Bütün sənətkarlar bu və ya digər dərəcədə belə dini, əfsanəvi-mifoloji surətlərə, obrazlara müraciət etmiş, öz əsərlərində yeri gəldikcə həmin surətlərlə əlaqədar maraqlı istiarələr yaratmışlar” (1, s. 11). Tanınmış tədqiqatçı-alimlərin bu fikirlərini Aşığı Ələsgərin yaradıcılığına da aid etmək mümkündür.

Aşığı Ələsgər dərin biliyinə, zəkasına və fitri istedadına görə aşığı sənətinin memarı hesab edilir. XVI əsrdə Dirili Qurbani, XVII əsrdə Tufarqanlı Abbas, XVII-XVIII əsrdə Tikmədaşlı Xəstə Qasım, XVIII əsrdə Abdalgülablı Valeh, XIX əsrdə Şəmki Hüseyn kimi sənətkarlar meydana çıxmışlar. Aşığı Ələsgər bu cür azman sənətkarlar arasında aşığı yaradıcılığının poetik və melodik sistemini çox gözəl mənimsəmiş və aşığı sənətinin zirvəsinə qalxa bilmişdir.

Aşığı Ələsgər qüdrətli el sənətkarı və Azərbaycan aşığı poeziyasının tanınmış simalarından biridir. O, aşığı şeirinin, demək olar ki, bütün formalarına müraciət edib, qoşma, gəraylı, təniz, qılıbənd, dodaqdəyməzlər yaradıb, bir çox deyişmələrin iştirakçısı olub. Aşığı forma əlvanlığı ilə seçilən şeirlərində başlıca yeri məhəbbətin tərənnümü, gözəllərin tərif, təbiətin təsviri, əxlaqi-tərbiyəvi fikirlərin təbliği, ictimai eyiblərin tənqidi tutub. Burada el qızının zahiri gözəlliyinin təsviri ilə yanaşı, aşığı vətənpərvərliyi, xalqına bağlılığı

da qabarıq ifadə edilib. Şairin zəngin poetik irsi bir çox aşıqlar üçün əsl sənətkarlıq məktəbi olmuşdur.

Aşiq Ələsgər müraciət etdiyi bütün mövzularda atalar sözləri, zərbül-məsəllərlə yanaşı, rəvayət və əfsanələrdən də geniş istifadə edib. Əfsanə və mif onun aşiq ədəbiyyatında yaratdığı sənət nümunələrini daha da zənginləşdirib.

O, şeirlərində rəvayət və əfsanələrımızdən götürdüyü mövzuya yeni, zamanına uyğun don geyindirir, ən vacib fikri xalqa çatdırmaq istəyirdi. Məsələn, “Tərən özgə malıdı” adlı bayatı-hekayə ilə tanışlıq ilk növbədə Aşiq Ələsgəri yada salır. Elə həmin anda onun “Düşdü” qoşmasının son möhürbəndi dilimizdə təkrar olunur. Həmin bayatı-hekayədən aydın olur ki, ev sahibinin qızının gözəlliyinə heyran olan və bu evə qonaq gəlmiş cavan bir oğlan yanıqlı bir bayatı çəkir:

Mən aşıqəm, çil ovlar,
Çil kəkliklər, çil ovlar.
Gözə tərən göründü,
Əldə qaldı çilovlar.

Qız özünü itirməyərək bayatı ilə cavab verir:

Mən aşıqəm çilovdan,
Çil kəklikdən, çil ovdan.
Tərən özgə malıdır,
Ac qalma, ye çilovdan.
Oğlan bundan məyus olur (4, s. 22).

Aşiq həyatda rastlaşdığı hadisəyə fikrini ifadə etmək üçün həmin bayatı-hekayəyə müraciət edir:

Ələsgərəm, hər elimdən halıyam,
Dedim: sən təbibsən, mən yaralıyam,
Dedi: nişanlıyam, özgə malıyam.
Sındı qol-qanadım yanıma düşdü (2, s. 44).

“Düşdü” rədifli qoşmasının məzmunundan aydın olur ki, o, “Çərşənbə günündə, çeşmə başında” gördüyü gözəl bir qıza vurulmuşdur. Qızın baxışları, qəmzələri onun varlığına hakim kəsilmiş, qanına, iliyinə işləmiş, onu sehirləmişdir. “Həm gözəl, həm əhli-dil” olan bu qızla ailə qurmağı xəyalına gətirən, onun eşqi ilə pərvazlanan aşiq, qızın nişanlı olduğunu biləndə, “qol-qanadı” sınımış, ümidi boşa çıxmış, nə qədər çətin olsa da, bu fikrindən əl çəkmişdir. Aşiq elin məhəbbət aləmində qoruyub saxladığı müqəddəs adət-ənənəyə sadıq qalmışdır.

“Tərən özgə malıdı” adlı bayatı-hekayə Ələsgər şeirindən alınmış bədii parça ilə az qala eyniyyət təşkil edir. Onları bir-birindən

ancaq şeir parçalarının ifadə tərz, üslubu, müəyyən mənada dili, vəznə və forması ayırır.

Azərbaycanda Əsli və onun eşqindən yanıb külə dönən Kərəm haqqında çox sayda əfsanə və rəvayətlər vardır. “Əsli-Kərəm” əfsanələrinin ümumi məzmunundan aydın olur ki, Ziyad xanın vəziri Qara keşişin qızı Əsli ilə xanın oğlu Kərəm bir-birlərini sevirilər. Qara keşiş bu sevgidən xəbər tutan kimi – “Mən öz qızımı dinimdən olmayan adama ərə vermərəm”, – deyir və etirazını bildirir. Qara keşişin hiyləsi od olub hər iki gənci yandırır. Onların sevgisi yanıb, kül olur. Qara keşiş külü xalqın ısrarı ilə Kərəmin qəbri ilə yanaşı basdırmalı olur. Xalq iki nakam sevgilinin qəbri üstə ağlayır. Deyirlər, xalqın göz yaşlarından hər qəbrin üstündə bir qızılgül kolu bitir. Hər bahar gələndə qızılgül qönçələnir, bir-birinə doğru can atır. Lakin Qara keşiş qəbrlərin tən ortasında bir qara tikan kolu əkir. Güllər bir-birinə nə qədər can atsalar da, qara tikan onların birləşməsinə mane olur. Çox keçmədən Qara keşiş də xəstələnib ölür. Aşıq Ələsgərin “Mənim” rədifli qoşmasında:

Əsli-Kərəm kimi mən oda yandım,
Eşqə düşdüm, öz canımdan usandım,
Bimürvətin atəşinə qalandım,
Bir soruşan yoxdu əhvalım mənim (2, s. 65).

misraları “Əsli-Kərəm” adlı həmin əfsanəni yada salır. O, qarşısında dayanan gözələ öz hissələrini bu əfsanədən istifadə edərək bildirir.

Tədqiqatçı-alim Sədnik Paşayev göstərir ki, “Fərhad və Şirin” əfsanələrinə Güney Azərbaycanın Ərdəbil, Türkiyənin Amasya, Azərbaycanın Oğuz, Şəki və Naxçıvan bölgələrində rast gəlirik. Adlar eyniyyət daşısa da, hər bir əfsanənin öz məzmunu, forması və mənə çalarları vardır” (5, s. 13). Qərbi Azərbaycanın Göyçə mahalının Ağkilsə kəndində doğulan və bu yerlərdə yaşayıb-yaradan Aşıq Ələsgər də bu yerlərin folkloruna yaxşı bələd idi. O, bir sıra şeirlərində yaratdığı obrazların bədii çalarlarının açılmasında “Fərhad və Şirin” əfsanələrinə müraciət edirdi. Məsələn, aşığın “Döndü, nə döndü” adlı qoşmasındakı:

Fərhad gördü, sevdi Şirin camalın,
Şirin dost əlindən şirin cam alın.
Şirincə dövlətin, şirincə malın
Axırı zəhrimara döndü, nə döndü! (2, s. 41)

– misraları “Fərhad-Şirin” haqqında əfsanələri yada salır. Əfsanənin məzmunundan məlum olur ki, Fərhad adlı daşyonan usta kəndin

varlılarından birinin qızı, dünya gözəli Şirinə aşiq olur. Şirin də onu sevir. Lakin Şirinin atası bu sevgiyə mane olmağa çalışır. Mümkün olmadıqda isə oğlanın qarşısına ağır şərt qoyur. O, dağı çaparaq çayın suyunu kəndə gətirməli idi. Oğlan buna razılıq verir. Fərhad işi başa çatdırır. Atası yalandan Şirinin öldüyünü ona xəbər verir. Sevgilisindən ayrı yaşamaq istəməyən gənc Fərhad əlində işlətdiyi külüngü öz başına çırpır və ölür. Şirin də onun öldüyünü eşidərək özünü həlak edir. Aşiq bu hadisəni misralarında yeri gəldikcə işlədir, öz hiss və həyəcanını poetik dildə ifadə edir:

Dad sənin əlindən, çarxı-kəcmədar,
Günüm qara keçdi, işim ahü zar.
Hay verrəm, qıy vurram, eyləmir şikar,
Tərhan baxtım sara döndü, nə döndü! (2, s. 41)

Aşiq Ələsgərin “Dayanmaz” rədifli qoşması xalq arasında geniş yayılmış “Xarıbülbul” əfsanəsi ilə bağlıdır. Əfsanəyə görə, bir gün bülbul öz sevgilisi gülün görüşünə getmək istədiyi vaxt bərk külək əsir. Küləyin məqsədi gülü bülbulün gözləri qarşısında alçaltmaq imiş. Külək öz gücünə, qüvvəsinə həddindən artıq inanırmış. O əsəndə, hərəkətə gələndə, aləmi tozanağa bürüyəndə bütün canlılar onun qarşısında əyiləmiş. Yalnız zərif, gözəl, ətirli gül küləyin azğınlığına, yekəxanalığına tabe olmurdu. Bunu görənlər külək qəzəblənir: – Ay zərif, ay zəif gül, sən hansı cəsarətlə mənə baş əymirsən? Sən bu gücü hardan alırsan?

Gül inamla cavab verir: – Məhəbbətdən! Məhəbbətin gücü yenilməz olur... Mən bülbulü sevirəm. Onun saf məhəbbəti məni baş əyməyə qoymaz.

Külək kükrəyir. Elə bu vaxt bülbul sevgilisi gülün görüşünə gedirdi. Küləyin qəzəbi qarşısında gül dözə bilməyib bir yarpaq əyilir. Bülbul özünü vaxtında gülün harayına çatdırır. O, sinəsini yavaş-yavaş əyilən gülün köksünə söykəyir. Külək daha da hiddətlənir. Bülbul gülün əyilən qamətini düzəldir. Ancaq gülün xarı (yəni tikanı) onun sinəsinə sancılır. Bülbul məhv olur, gülü bir addım belə əyilməyə qoymur. Elə həmin vaxtdan özünü məhəbbət uğrunda fəda edən bülbulün adı Xarı bülbul qalır” (7). Qeyd etmək lazımdır ki, “Xarıbülbul” əfsanəsini ilk dəfə professor Sədnik Paşayev (Pirsultanlı) üzə çıxarmış, tədqiq edərək 2009-cu ildə “Azərbaycan türklərinin xalq əfsanələri” kitabında çap etdirmişdir. Aşığın

Xəstə könlü istər narı görəndə,
Çaşır aqlım-huşum yarı görəndə.

Bülbül gül üstündə xarı görəndə

Qan ağlar, ruxsarı yaşa dayanmaz (2, s. 87).

– misraları “Dayanmaz” rədifli qoşmasında həyatda yaşadığı saf məhəbbətin acı taleyi, ömrünə hakim kəsilmiş ayrılıq hissi üzə çıxır.

Professor Seyfəddin Rzasoy qeyd edir ki, “Qədim oğuz eposu “Oğuznamə”nin müxtəlif variantlarında Nuh peyğəmbərin oğuz-türk milli etnik düşüncəsindəki yeri insanlığın ilahi yaradılışının universal sxemi daxilində təqdim olunur. Bu sxemlərdə Nuh peyğəmbər daşqın sonrası tarixin başlanğıcı olaraq götürülür. XIV əsr tarixçisi Fəzlullah Rəşidəddinin “Oğuznamə”sində oğuzların nəsil şəcərəsi Nuh peyğəmbərlə başlayır. Oğuz xan bu şəcərədə Yafət, Dib, Yavku xan və Qara xandan sonrakı pilləni təşkil edir. XVII əsr tarixçisi Əbülqazi Bahadır xanın “Oğuznamə”sində isə ilk insan Adəm peyğəmbərdən sonra 10-cu pillədə Nuh peyğəmbər, 12-ci pillədə Türk, 19-cu pillədə Oğuz xan gəlir. Beləliklə, bu xronikalarda azərbaycanlıların ulu babaları olan Türk və Oğuz xan birbaşa Nuh peyğəmbərə bağlanır. Bu yanaşma Nuh peyğəmbərin oğuz-türk mifoloji-epik ənənəsinin üzvi struktur elementinə çevrilməsinin əsasında durur. Nuh haqqında “Quran”da və digər səmavi kitablarda olan obraz və motivləri dəyişik şəkillərlə Azərbaycan əfsanələrində müşahidə edirik” (6, s. 14). Nuh peyğəmbər haqqında əfsanələrə Aşıq Ələsgər də müraciət etmiş, mövzunu saxlamaqla məqsədini dəyişmişdir.

“Dörd kitab hər yana yolu göstərir” müstəzad qoşmasında aşıq Nuhun tufanı haqqında bildiyi əfsanəyə toxunur, baş verənləri nizama çəkir.

Altıda qarışdı Nuhun tufanı,

Qırx ildə sərgərdan gəzdi hər yanını.

Altı min altı yüz insan, heyvanı,

Hərə öz diliylə eylədi fəryad,

İstədi imdad (2, s. 87).

Aşıq Ələsgərin təbiət mövzusunda yazdığı şeirlərdə “dağ” motivi mühüm yer tutur. Şübhəsiz ki, aşıq Azərbaycan folklorunda dağ haqqında dildən-dilə keçmiş, hafizələrdə qorunub saxlanmış rəvayət və əfsanələri yaxşı bilirdi. Ələsgərin öz yaradıcılığında yalnız dağları “görməsində” əslində çox böyük məna vardır. Dağ Azərbaycan türkünün düşüncəsində kosmoqonik yaradıcı başlanğıcdır. Müqəddəs başlanğıc sayılan dağ, eləcə də torpaq və xüsusilə onlarla bağlı Günəş bütün varlığın, həyatın, tanrıların, insanların, nemətlərin yaradıcısı, anası-atası kimi qəbul olunur. Torpaq başlıca olaraq ana başlanğıcı

sayılmışdır. Aşıq Ələsgərin də öz yaradıcılığında yalnız dağları “görməsində”, əslində çox böyük məna vardır.

Bahar fəslı, yaz ayları gələndə

Süsənli, sünbüllü, lalalı dağlar.

Yoxsulu, ərbabı, şahı, gədanı

Tutmaz bir-birindən aralı dağlar (2, s. 35).

Aşıq Ələsgərin “Görüm” qoşması da dağla bağlıdır. Aşıq, ovçu, maral hadisəsinə də dağda rast gəlmişdir. “Maralın göz yaşı”, “Maral qayası”, “Ana maral” əfsanələri ustad sənətkara yaxşı tanış olmuşdur. O, bu əfsanələrin təsiri ilə mənzum bir hekayə yaratmışdır.

Aşıq Ələsgərin dövrü, zəmanəsi ilə səsləşən, sadə insanın zəngin mənəviyyatını açan şeirlərində bu bitib-tükənməz xəzinədən götürülmüş gərəkli mövzular, obrazlı fikir və ifadələr onun xəyalının qüdrəti ilə zənginləşərək yeni bədii keyfiyyətlər qazanmışdır. Azərbaycanın mifik-tarixi düşüncə kodunu özündə daşıyan əfsanə və rəvayətlər Aşıq Ələsgər yaradıcılığında özünəməxsus şəkildə yer tutmuş onun hər misrasının məna qatlarını açmış, böyük sənətkarı xalqımızın varlığının xəzinəsinə çevirmişdir.

QAYNAQLAR

1. Adilov, M. İ. Niyə belə deyirik (IV cild) I-II hissə. Bakı: Elm və təhsil, 2019, 432 s.
2. Aşıq Ələsgər. Əsərləri. Bakı: Şərq-Qərb, 2004, 400 s.
3. Pirsultanlı, S. P. Azərbaycan aşıq şeirinin sazla əlaqəli inkişaf yolu. - Gəncə: GDU, 2013, 95 s.
4. Pirsultanlı, S. P. Heca vəzninin bayatı və qoşma möcüzələri. Bakı: “Təhsil” mərkəzi, 2003, 293 s.
5. Pirsultanlı, S. P. XXI əsrdə Azərbaycan folklorundan incələmələr. Gəncə: GDU nəşriyyatı, 2011, 124 s.
6. Rzasoy, S. G. Nuhla bağlı əfsanələr ... Naxçıvan və ətraf bölgələrdə daha çox yayılıb. I yazı // Xalq Cəbhəsi, 2015, 5 noyabr, s. 14
7. Xarı bülbül əfsanəsi - 525.az › news › 151139-xari-...